

Διδασκαλία και μάθηση στον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου

Χρήστος-Θωμάς Κεχαγιάς, Ευφροσύνη Μπούτσικα

Εισαγωγή: ‘Διδάσκω’ και ‘μανθάνω’ στο αισχυλικό corpus

Ως γνωστόν, μία από τις κύριες αποστολές της τραγωδίας ήταν να ‘διδάσκεται’ στους θεατές που παρακολουθούν το δράμα στο αρχαίο θέατρο (Aeschylus *Prometheus vincetus*, 1822: 135). Ωστόσο, φαίνεται ότι, ως είδος που διδάσκει και διδάσκεται, εμφανίζει και αξιολογικά στοιχεία γύρω από την ‘μάθηση’ και την ‘διδασκαλία’ εν γένει, καθώς η αναφορά των παραπάνω όρων εγκαινιάζεται στα αρχαιότερα σωζόμενα θεατρικά κείμενα του δυτικού κόσμου, τις τραγωδίες του Αισχύλου. Ο Προμηθέας Δεσμώτης είναι ίσως το παλαιότερο που έχει σωθεί (πρβλ. Sutton, 1983: 289-94, που διατείνεται ότι συνετέθη πριν το 456 π.Χ. με την Ορέστεια, αλλά και συζήτηση στους Lesky (1983), Lefèvre (2003: 137-46), Bees (1993), Hammond (1988) κλπ. (στην Kokkiou, 2014), και μάλιστα η παλαιότερη τραγωδία, στην οποία όλοι οι χαρακτήρες είναι μη-θηνοί. Σε αυτή την τραγωδία, τη μόνη σωζόμενη στο ακέραιο της οικείας τριλογίας (Προμηθεύς Δεσμώτης, Πυρφόρος, Λυόμενος και το σατυρικό δράμα Πυρκαεύς, βλ. Wecklaim, 1896), εμφανίζονται λέξεις που αναφέρονται άμεσα στην διδασκαλία και την μάθηση και η επισήμανση αυτή δεν έχει τύχει κατάλληλης προσοχής και μελέτης (εξαιρείται η μικρή μελέτη της Inoue, 1977, στην οποία όμως αφιερώνεται μόλις μία παράγραφος στο υπό πραγμάτευση θέμα). Από τις επτά τραγωδίες του αισχυλικού *corpus*, που έφτασαν ως τις μέρες μας στην αυθεντική τους μορφή, οι όροι ‘διδάσκω’ και ‘μανθάνω’ εμφανίζονται συχνότερα στον Προμηθέα Δεσμώτη.

<i>term</i>	<i>Prometheus Vincetus</i>	<i>Aeschylus tragoediae</i>	<i>Percentage</i>
διδάσκειν	4	16	0.25
διδάσκαλος	4	7	0.57
ἐκδιδάσκω	2	2	1.00
μανθάνω	13	42	0.31
ἐκμανθάνω	5	6	0.83
προσμαθάνω	1	1	1.00
διδάσκ	10	25	0.40
μανθάν/*μάθ*	19	49	0.39

<i>Λήμμα</i>	<i>Αγαμέμνων</i>	<i>Ευμενίδες</i>	<i>Χοηφόροι (libation)</i>	<i>Πέρσες</i>	<i>Προμηθεύς Δεσμώτης</i>	<i>Ικέτιδες</i>	<i>Επτά επί Θήβας</i>	<i>Αριθμός εμφανίσεων λήμματος</i>
διδάσκω	4	3	1	1	4	3	-	16
ἐκδιδάσκω	-	-	-	-	2	-	-	2
διδάσκαλος	-	2	-	-	4	-	1	7
μανθάνω	9	6	7	3	13	2	2	42
ἐκμανθάνω	-	-	-	1	5	-	-	6
προσμαθάνω	-	-	-	-	1	-	-	1

Στην τραγωδία αυτή, μέσα στους δέκα πρώτους στίχους, συνοψίζεται ο σκοπός του εν λόγω έργου, αλλά και οι όροι και οι βασικοί άξονες πραγμάτευσης του μύθου: «*ἀμαρτία.. δίκη.. μάθηση.. φιλανθρωπία*». Στον απόμακρο βράχο της έρημης Σκυθικής γης, όπου δένεται ο Προμηθέας και γύρω από τον οποίο διαδραματίζεται σαν να είναι ακίνητος ο χρόνος, καθίσταται ολοφάνερη η βούληση του Κράτους, του αντιπροσώπου και εντολοδόχου του Δία, να επιβάλλει την τιμωρία που έχει αποφασιστεί στον Προμηθέα: να δεθεί από τον Ήφαιστο με ατσάλινα, άρρηκτα δεσμά πάνω σε ψηλό, απάνθρωπο βράχο (*ἀπανθρώπω*, στ. 20). Για να τον βοηθήσουν, προστρέχουν οι Ωκεανίδες και ο πατέρας τους Ωκεανός, η περιπλανώμενη Ιώ, που θέλει να μάθει πώς θα λυτρωθεί από το κυνήγι του Οίστρου και τέλος, ο Ερμής, ως απεσταλμένος του Δία, προκειμένου να αποσπάσει από τον τιτάνα το μυστικό για το τέλος της εξουσίας του Δία, που γνωρίζει. Στην Έξοδο του δράματος, Προμηθέας και Ωκεανίδες καταβαρathρώνονται χτυπημένοι από τους κεραυνούς του Δία.

Είναι η εποχή της ανάληψης της εξουσίας από τους νέους θεούς, με προεξάρχοντα το Δία, ο οποίος, αμετακίνητος στις αποφάσεις του, επιβάλλει δικούς του, νέους νόμους και τρόπους (*ιδίοις νόμοις κρατώνων*, στ. 403), γκρεμίζοντας οτιδήποτε μεγάλο προϋπήρχε. Σύμφωνα με το Κράτος, το έγκλημα (*ἀμαρτίας*, στ. 9) που διέπραξε ο Προμηθέας, είναι ότι έκλεψε (*κλέψας*, στ. 8) το άνθος του Ηφαιστού, τη φωτιά. Η ‘αμαρτία’ αυτή πρέπει να τιμωρηθεί (*δεῖ θεοῖς δοῦναι δίκην*, στ. 9) προκειμένου ο τιτάνας να διδαχθεί (*ὡς ἄν διδαχθῆῖ*, στ. 10), να μάθει να στέργη την εξουσία του Δία (Konstan, 1977) και να αφήσει κατά μέρος την αγάπη του για τον άνθρωπο (*φιλανθρώπου δὲ παύεσθαι τρόπον*, στ. 11). Τα παραπάνω εξαγγέλλονται στους πρώτους δέκα στίχους από το Κράτος. Πώς όμως θεματοποιείται το ζήτημα της μάθησης και διδασκαλίας στον Προμηθέα Δεσμώτη και ποιά τα χαρακτηριστικά που του αποδίδει ο δραματικός ποιητής;

Γνώση ως πρό-γνωση

Ο ίδιος ο Προμηθέας, χρησιμοποιώντας τα ρήματα ‘*προεξεπίσταμαι*’ (=γνωρίζω από πριν), ‘*γιγνώσκω*’ και ‘*οἶδα*’ (=γνωρίζω, κατά ετεροίωση από το θέμα *Feid-* του ρ. εἶδω, εξ ου και ‘*εἰδυίαισιν*’), δηλώνει ότι ‘*γνωρίζει*’ περασμένα και μελλοντικά γεγονότα και μάλιστα, κατέχοντας ένα είδος γνώσης πρόγνωσης (Σύμφωνα με μια ετυμολογία του ονόματος, αυτό επιβεβαιώνεται και ετυμολογικά από το όνομά του [πρό+μανθάνω] ο σόφρων, νουνεχής, προνοητικός, διορατικός, βλ. λήμμα λεξ. Liddell&Scott). Ας δούμε τί γνωρίζει:

α) Γνωρίζει από πριν όλα τα μέλλοντα (*προεξεπίσταμαι*) και δεν μπορεί να τον βρει ποτέ πάθημα ανέλπιστο (στ. 101-3), όπως ακριβώς του μάθαινε η μητέρα του η Θέμις για τα μέλλοντα (*προυτεθεσπίκει*, στ. 211) και ότι τίποτα δεν θα κερδηθεί με την ισχύ ή την επιβολή, αλλά με δόλο (στ. 213-4).

β) Γνωρίζει την αδήριτη ισχύ της ανάγκης (*γιγνώσκονθ’*, στ. 105), την ανάγκη που θα κυριαρχήσει (*χρείαν*, στ. 169) και ότι θα καμφθεί από τα μαρτύρια και μετά θα ελευθερωθεί, όπως αυτή ορίζει (στ. 511-4).

γ) Γνωρίζει, όπως γνωρίζουν (*εἰδυίαισιν*) και οι Ωκεανίδες, ότι ο ίδιος ρύθμισε τις εξουσίες (*γέρα*) στους θεούς και ότι προσωρινά μόνο ο Δίας κρατά στα χέρια του το δίκιο (στ. 186-7) και με την πάροδο του χρόνου θα χάσει εξουσία και τιμές (*τιμάς*,

στ. 171), και με αγάπη (*φιλότητα*) θα προσέλθει πρόθυμος στην προθυμία του Προμηθέα (στ. 186-92), όταν το θελήσει (257-8).

Πώς διδάσκει ο Προμηθέας; Θεμελίωση της σχέσης διδάσκω-μανθάνω με βάση το πυρ

Ο Προμηθέας δηλώνει, με διάφορες εκφράσεις, ότι είναι *διδάσκαλος*, επειδή δίδαξε στους θνητούς:

α) να μην προβλέπουν τον θάνατο (στ. 248), β) βάζοντας μέσα τους τυφλές ελπίδες (Lawler, 2015), που είναι το μεγαλύτερο δώρο στην ανθρωπότητα (στ. 250-1), γ) δώρισε την φωτιά, μέσω της οποίας οι άνθρωποι μαθαίνουν (*έκμαθήσονται*, στ. 254) τέχνες, δ) Η φωτιά είναι δάσκαλος κάθε τέχνης (*διδάσκαλος τέχνης πάσης*, στ. 110-11, πρβλ. Fowler, 1957) και μεγάλος *πόρος* (στ. 111) για οτιδήποτε. ε) Ο Χορός του ζητά να τον διδάξει (*δίδαξον ἡμᾶς*, στ. 196), χρησιμοποιώντας τον λόγο (*λόγω*, βλ. Subirats, 2018, για σχέση με αιτία). Ο Προμηθέας τους ζητά να μάθουν (*μάθητε*, στ. 273) από τη διδασκαλία του, αρκεί να τον ακούσουν (*ἀκούσαθ'.. πίθεσθέ μοι*, στ. 274) και ο Χορός ανταποκρίνεται σε αυτό το κάλεσμα και λαμβάνει θέση ακροατηρίου-μαθητών.

Η μη πρόβλεψη του θανάτου (Grondin, J., 2004) είναι προφανές ότι οδηγεί στη θνητότητα του όντος και στη διάκρισή του από το γένος των αθανάτων κλπ. Ωστόσο, ισοδυναμεί με την αλήθεια (Castoriadis, 2007), και το δώρο της φωτιάς γίνεται μέσο επιβίωσης, αλλά και '*πόρος*' (αγαθό, εχέγγυο, πέρασμα) και *διδασκαλικό μέσο*, καθώς οι θνητοί χρησιμοποιώντας την, θα διδαχθούν *κάθε τέχνη* στ. 110-11). Πέρα όμως από τις παραπάνω σημαντικές υποδείξεις, στον Προμηθέα Δεσμώτη έχουμε για πρώτη φορά σε θεατρικό έργο του δυτικού κόσμου την κατάδειξη της σχέσης διδασκαλίας-μάθησης. Οι δάσκαλοι στο έργο του εξανθρωπισμού του ανθρώπου γίνονται δύο: αφενός ένα εξωφυσικό, υπεράνθρωπο ον, ο *Προμηθέας*, που με την τιτανική του φύση, ανήκει στο 'μεταξύ' ανθρώπων και θεών, αφετέρου το *πυρ*. Το ίδιο το διδασκαλικό μέσο, σύμφωνα με τον δάσκαλο-Προμηθέα, θα εξελιχθεί σε *διδάσκαλο πάσης τέχνης* (στ. 110-11), ιδέα που αν μη τι άλλο, προξενεί εντύπωση. Αυτό το θεϊκό μέσο-δάσκαλος υποκλέπεται από τους θεούς και δωρίζεται στους θνητούς *για να τους μαθαίνει στο διηνεκές*.

Ακολουθεί στο Α' επεισόδιο, ένας είδος 'διάλεξης', γύρω από την *προ-ανθρώπινη κατάσταση* των ανθρώπων, που παραδίδει στον Χορό. Καθώς αποχωρεί ο Ωκεανός, με την έναρξη του Β' επεισοδίου, ο Προμηθέας μπαίνει στη θέση του δασκάλου-αφηγητή αφού πρόκειται να αποκαλύψει την δική του ευεργεσία στο ανθρώπινο γένος, ενώ εξηγεί (*ἐξηγούμενος*, στ. 446) την εύνοιά του (στ. 446) απέναντι στον άνθρωπο. Ποιά όμως ήταν –σύμφωνα με τον ίδιο- η προανθρώπινη κατάσταση του όντος, πριν την δική του καταλυτική παρέμβαση;

Οι άνθρωποι ενώ προηγουμένως ήταν '*νήπιοι*' (*νηπίους ὄντας τὸ πρὶν*, στ. 443), εκείνος τους κατέστησε *νοήμονες* και *έμφρονες* (*ἔννοους ἔθηκα καὶ φρενῶν ἐπηβόλους*, στ. 444). Ενώ πρώτα έβλεπαν, δηλαδή διέθεταν την αίσθηση της όρασης, έβλεπαν μάτια (έβλεπον μάτην, στ. 447). Ζούσαν όλη τη ζωή τους όμοια με μορφές ονείρων (*όνειράτων ἀλίγκιοι μορφαῖσι*, στ. 448-9), τυχαία, ανακατεύοντας τα πράγματα όπως να 'ναι (*ἔφυρον εἰκῆ πάντα*, στ. 450). Δεν είχαν προσήλια πλινθόχτιστα σπίτια (στ. 450-1), ούτε κατείχαν την ξυλουργική (στ. 451). Ζούσαν χωμένοι σε σπηλιές, σαν μυρμήγκια (*κατώρυχες.. μύρμηκες*, στ. 452-3). Δεν διέθεταν

κανένα σίγουρο σημάδι (*τέκμαρ.. βέβαιον*) για τις εποχές (στ. 454-6). Έπρατταν χωρίς κρίση (*ἀλλ' ἄτερ γνώμης ἔπρασσον*, στ. 456-7). Ωσπου ο Προμηθέας τους έδειξε τις ανατολές των άστρων (*ἔδειξα ..ἀντολάς ἄστρων*, στ. 457). Βρήκε για τους ανθρώπους τους αριθμούς (*ἀριθμὸν*) που είναι ο καλύτερος συλλογισμός (*ἔξοχον σοφισμάτων ἔζηδρον αὐτοῖς*, στ. 459-60), τις συνθέσεις των γραμμάτων, που είναι η *μνήμη* των πάντων και μητέρα των μουσών (*γραμμάτων τε συνθέσεις, μνήμην ἀπάντων*, στ. 460-1). Έξευξε πρώτος τα ζώα, για να σηκώνουν τον μόχθο των θνητών (στ. 462-4), έδεσε με χαλινάρια τα άλογα σε άρματα (στ. 465-6), εφηύρε πλοία (*ναυτίλων ὀχήματα*), με πανιά, μηχανήματα για τους ανθρώπους και δεν κράτησε κανένα τέχνασμα (*σόφισμα*) που θα γλύτωνε τον ίδιο από τα μαρτύριά του (στ. 469-71). Ο Χορός πιάνεται από την τελευταία 'θύσια' του ευεργέτη-Προμηθέα και τον αμφισβητεί! Ωστόσο, ο Προμηθέας, σαν να μην ακούει τίποτα, προαναγγέλλει τα λοιπά ευεργετήματά του στην ανθρωπότητα, για το ποιές τέχνες και πόρους (*τέχνας τε καὶ πόρους*) βρήκε. Χρησιμοποιεί το ρήμα 'μήδομαι' (*ἐμψάμην*, στ. 477, πρβλ. "Μήτις") που σημαίνει σκέφτομαι, προνοώ, συλλογίζομαι, εφευρίσκω.

Το πιο μεγάλο ευεργέτημα του Προμηθέα, κατά τον ίδιο, είναι η γνώση των φαρμάκων. Πριν από αυτόν, εάν κάποιος αρρώσταινε, δεν υπήρχε αντίδοτο (*ἀλέξιμα*), να φάει, να πει ούτε να αλειφθεί, δεν υπήρχαν φάρμακα (*φαρμάκων*) και οι άνθρωποι μαραίνονταν. Εκείνος όμως έδειξε (*ἔδειξα*) πώς να αναμιγνύουν τα βότανα και να πολεμούν κάθε νόσο (στ. 478-83). Χώρισε (*ἔστοίχισα*) τους διαφορετικούς τρόπους μαντικής (στ. 484) και έκρινε (*κᾶκρινα*) πρώτος τα όνειρα και τους κλήδονες, τα δυσδιάκριτα ακούσματα των πουλιών, ενώ έμαθε στους ανθρώπους (*ἐγνώρισα*) πώς να πορεύονται με την μαντική των ενοδίων. Επίσης, τους διέκρινε (*διώρισα*) τα πετάγματα των πουλιών και τα σπλάχνα τους (στ. 487-98). Και με τη φωτιά, άνοιξε τα μάτια των θνητών (*ἔξωμμάτωσα*) σε δρόμο δύσκολης τέχνης, που πριν ήταν τυφλά (στ. 498-9). Επιπλέον, βρήκε πρώτος τα κρυμένα στους ανθρώπους 'ωφελήματα', χαλκό, σίδηρο, άργυρο, χρυσό (στ. 500-3). Ο Προμηθέας ζητά από τον Χορό να μάθει (*μάθε*, στ. 505) ότι οι άνθρωποι οφείλουν όλες τις τέχνες στον ίδιο (στ. 505-6), αλλά και ότι η (δική του) τέχνη είναι ανίσχυρη μπροστά στην ανάγκη (*τέχνη δ' ἀνάγκης ἀσθενεστέρα μακρῶ*, στ. 514, πρβλ. εκτενή συζήτηση στον Daitz, 1985).

Ο Χορός θεωρεί ότι όλα τα ωφελήματα του Προμηθέα στους ανθρώπους ήταν πέρα από το όριο, αφού άφησε τον εαυτό του στη δυστυχία (*μὴ ὠφέλει καιροῦ πέρα*, στ. 507-10), εκείνος όμως γνωρίζει την έκβαση των πραγμάτων που έχουν οριστεί από τη Μοίρα και την Ανάγκη (στ. 511 κ.ε.), γεγονός που πυροδοτεί την απορία του Χορού για το ποιός κυβερνά την ίδια την Ανάγκη. Αξιοσημείωτο ότι ο όρος 'οίακοστρόφος' (στ. 515) που χρησιμοποιεί ο Χορός παραπέμπει στον κυβερνήτη πλοίου που έχει στα χέρια του το δοιάκι. Η στιχομυθία Προμηθέα-Χορού οδηγεί σε μια καίρια θέση του Προμηθέα: Οι τρίμορφες Μοίρες και οι Ερινύες που δεν ξεχνούν (*μνήμονες τ' Ἐρινύες*, στ. 516) διαμορφώνουν το πεπρωμένο (*τὴν πεπρωμένην*, στ. 518) από το οποίο δεν μπορεί να ξεφύγει ούτε ο Δίας. Αυτό το σχήμα: Μοίρες-Ερινύες που μορφοποιούν το πεπρωμένο όλων διαμορφώνει και ένα κλειστό πλαίσιο δράσης, στο οποίο υπάγονται όλοι, θνητοί και άθνατοι. Στο μεταφυσικό επίπεδο, ο Προμηθέας εγκαινιάζει αυτή την αρχαϊκή σκέψη της κοσμικής τάξης, που έχει αφ' εαυτή κανόνες λειτουργίας και όρια απαράβατα.

Ο Χορός των Ωκεανίδων, σε ένα εξαιρετικό, από λυρικής και μετρικής απόψεως στάσιμο, δηλώνει ότι έμαθε (*ἔμαθον τάδε*, στ. 553) σαν είδε τα τρομερά πάθη του Προμηθέα. Η μάθηση έγινε δηλαδή με παραδειγματισμό. Ο Χορός

διδάσκεται από το παράδειγμα του Προμηθέα που εμπνέει θάρρος στην αντίσταση ανεξάρτητα από την τιμωρία που μπορεί να επιφέρει αυτή η αντίσταση. Έτσι ο Χορός επανέρχεται υμνώντας την σοφία (στ. 887 κ.ε., που εν τέλει θα γίνει ύμνος στην Αδράστεια, στ. 936) και ο Προμηθέας στις συμφορές που θα πάθει ο Δίας, μαθαίνοντας (*μαθήσεται*, στ. 926) -καθώς πέφτει- πως άλλο το *‘ἄρχειν’* και άλλο το *‘δουλεύειν’* (στ. 927). Ο Χορός του προσάπτει ότι αυτά που προμαντεύει και καταλογίζει στον Δία είναι μόνον αυτά που ο ίδιος επιθυμεί, ενώ ο τελευταίος συνεχίζει να προκαλεί, μέχρι την εμφάνιση του αγγελιαφόρου των θεών.

Η πριν την παρέμβαση του Προμηθέα, προ-ανθρώπινη κατάσταση των ανθρώπων, ομοιάζει με εκείνη των νηπίων. Χρησιμοποιούσαν τις αισθήσεις τους μάταια και ζούσαν κατά τύχη. Ο Προμηθέας φέρεται να τους δίδαξε όλες τις τέχνες: αριθμητική, γλώσσα, γεωργία, ναυπηγική, γεωγραφία, μετεωρολογία, αστρονομία κλπ. Η επιλογή παράθεσης αυτών των τεχνών από τον Αισχύλο δεν μοιάζει να είναι τυχαία. Αποτελούν το ανώτερο μορφωτικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο της εποχής και δεν περιστέλλονται μόνο σε οιονεί μυθικές συνδηλώσεις. Η γνώση της αστρονομίας ιδιαίτερος είναι απαραίτητη για την ανθρώπινη επιβίωση τόσο στη γεωργία, μετεωρολογία και ναυσιπλοΐα, όσο και στη λατρεία (Boutsikas, 2015). Ο αισχυλικός Προμηθέας φέρεται να είναι ο εκπολιτιστής της ανθρωπότητας, με έναν διττό ρόλο, αφενός δωρητή άπαξ, αφετέρου δασκάλου που φροντίζει τις προϋποθέσεις αυτοδιδασκαλίας των ανθρώπων. Οι όροι που χρησιμοποιεί ο ποιητής είναι δηλωτικοί αυτού του διττού ρόλου και της διδακτικής παρέμβασης, που μετατρέπει *‘το νήπιον’*, που ζει τυχαία με βάση *‘την γνώμην’*, σε νοήμον ον: *τέκμαρ, αριθμός, σόφισμα, γράμμα, ωφέλημα, μνήμη*, και τα ρήματα *μανθάνω, δείκνυμι, γνωρίζω, στοιχίζω, κρίνω, διορίζω, ἐξομματόω* (=ανοίγω τα μάτια). Διότι, είναι γνωστό ότι η διδακτική/μαθησιακή διαδικασία είναι συνυφασμένη με την επιβίωση καθεαυτή και δεν σταματά ποτέ (Κεχαγιάς, 2009). Στον Προμηθέα, τα παραπάνω συμβολοποιούνται λειτουργικά με τον *χρόνο* και το *πυρ*. Ποιός όμως και για ποιόν λόγο δεν επέτρεπε αυτή την παιδαγωγική παρέμβαση;

Η τιμωρητική μορφή διδασκαλίας του Κράτους

Σύμφωνα με τις επιταγές του Κράτους του Δία, ο Προμηθέας τιμωρείται για να διδαχθεί (*ὡς ἄν διδαχθῆ*, στ. 10), να μάθει να αποδέχεται και να υποτάσσεται στην εξουσία του Δία, αφήνοντας κατά μέρος την αγάπη του για τον άνθρωπο (*φιλανθρώπου πάεσθαι*, στ. 11). Αυτή η τιμωρητική μορφή της διδασκαλίας επανέρχεται στον διάλογο Κράτους-Ηφαίστου: «κάρφωνέ τον για να μάθει..» (*ἵνα μάθῃ*, στ. 61-2). Τα *‘διδάσκω’* και *‘μανθάνω’* αποδίδονται στην εξουσία του Δία-δασκάλου (Inoue, 1977), που υπό το κράτος της βίας, επιβάλλει την εξουσία του, απαιτώντας απόλυτη υπακοή.

Ο Ερμής, στην έξοδο της τραγωδίας, αποκαλεί τον Προμηθέα *‘σοφιστήν’* και αμαρτωλό απέναντι στους θεούς, αφού τίμησε τους θνητούς, κλέφτη της φωτιάς (*πυρὸς κλέπτην*, στ. 946). Τον διατάσσει δε με πολλούς τρόπους (*αὐδᾶν ..φράζε*) προσδίδοντας σε αυτή του την αυθάδεια τις συμφορές του. Ο Προμηθέας αρνείται να του πει ό,τι εκείνος ζητά να *μάθει* (στ. 967) και δεν δέχεται να ανταλλάξει την συμφορά του με την δουλική λατρεία του Ερμή προς τον Δία (στ. 970). Απευθύνεται στον Ερμή σαν σε άμυαλο παιδί (*παῖς ..ἀνούστερος*, στ. 987) ότι δεν μπορεί να του

μάθει κάτι (*πέυσεσθαι*, στ. 988), καθώς διδάσκει τα πάντα ο χρόνος που γερνάει (*ἀλλ' ἐκδιδάσκει πάνθ' ὁ γηράσκων χρόνος*, στ. 981). Ο Konstan (1977), ακολουθώντας τον Thomson (1946) και τον Séchan (1951), θεωρεί ότι ο χρόνος ταυτίζεται με την εμπειρία, και ότι είναι μια 'ιατρική μεταφορά', ωστόσο θεωρούμε ότι η χρησιμοποίηση 'του χρόνου που γηράσκει' γενικώς, έχει άλλη ισχύ και νοηματοδότηση στον Αισχύλο. Ας θυμηθούμε εδώ ότι στο Α' επεισόδιο, ως διδακτικό μέσο δηλώνεται το *πυρ* (στ. 110-11), ενώ στο κλείσιμο του έργου μαθαίνουμε ότι τον ίδιο ρόλο μπορεί να διαδραματίσει και ο *χρόνος*.

Ο Ερμής του ζητά να συνέλθει και να σκεφτεί ορθά (*ὀρθῶς φρονεῖν*, στ. 1000) μπροστά στις συμφορές που περνά, διότι η αυθάδεια κυριαρχεί σε εκείνον που δεν έχει σκέψη και φρόνηση (στ. 1011-4). Γι' αυτό θα συνεχίσει ο Προμηθέας να πάσχει (στ. 1030). Ο Χορός συντάσσεται με αυτή την αποστροφή του Ερμή και ζητά από τον Προμηθέα να αφήσει κατά μέρος την 'αὐθαδίαν' και να επιλέξει να *ερευνά με 'σοφὴν εὐβουλίαν'*, καθώς είναι ντροπή για έναν σοφό να αμαρτάνει (*ἔξαμαρτάνει*, στ. 1036-9). Ο Προμηθέας παραμένει αμετακίνητος. Λέει πως ήξερε τί θα του μηνύσει ο Ερμής (*εἰδότεί τοί μοι τάσδ'*, στ. 1040) και ότι δεν μπορεί να τον θανατώσει, όσο κι αν τον απειλεί. Ο Ερμής του απαντά ότι μόνον τρελοί συμπεριφέρονται έτσι (στ. 1055-6) και ζητά από τις Ωκεανίδες να φύγουν από κοντά του, όμως εκείνες του απαντούν σε άψογους αναπαιστούς, ότι δεν είναι δυνατόν να τις διατάσσει να κάνουν κάτι κακό (στ. 1066) και ότι θέλουν να πάσχουν μαζί του, καθώς έμαθαν (*ἔμαθον*, στ. 1068). Ο Ερμής ζητά να θυμηθούν τα λόγια του, ότι αφού πάθουν τη συμφορά να μην μέμφονται την τύχη ή τον Δία, αλλά μόνον τον εαυτό τους (*ὑμᾶς αὐτάς*), γιατί γνωρίζοντας καλά από πριν (*εἰδυῖαι*) και όχι ξαφνικά ή στα κρυφά, μπλέχηκαν στο απέραντο δίχτυ της Ατης, από άνοια (*ὕπ' ἀνοίας*, στ. 1071-9). Πράγματι, Ωκεανίδες και Προμηθέας κατακρημνίζονται σε ένα εντυπωσιακό σκηνικό (στ. 1080-1093), με τον λόγο του Προμηθέα να δηλώνει 'ἔργω' (*καὶ μὴν ἔργω κουκέτι μύθω*, στ. 1080) αυτή την άδικη τιμωρία, (*ἔσορᾶς μ' ὡς ἔκδικα πάσχω*, στ. 1093), ενώπιον του αιθέρα που τυλίγει το φως.

Ο Ωκεανός ξεκινά ως δάσκαλος και τελικά διδάσκεται

Στον στ. 284 είχε εμφανιστεί, με ωραία αναπαιστικά μέτρα, ένα πλάσμα μυθικό, ο Ωκεανός, πατέρας των Ωκεανίδων, ιπτάμενος, πάνω σε ένα μεγάλο πτηνό (*οἰωνόν*), 'που το κυβερνά με τη θέλησή του' (*γνώμη*, στ. 287) και όχι με κάποιο χαλινάρι. Αυτή η 'γνώμη' με την οποία κατευθύνει (*εὐθύνων*) το άρμα του έρχεται να παρατεθεί στην 'απόδειξη' (*γνώση δὲ τάδ' ὡς ἔτυμ'*, στ. 293) που θα έχει ο ίδιος ο Προμηθέας, ότι ο Ωκεανός αποτελεί πιστό συγγενή και φίλο του, που τον εκτιμά περισσότερο απ' όλους. Ο Ωκεανός προτίθεται με πράξεις να αποδείξει στον Προμηθέα την φιλία του, υποσχόμενος να τον βοηθήσει. Δηλώνει ότι μεγαλύτερη ανάγκη (*μειζονα μοίραν νείμαιμ'*, στ. 292) που τον ωθεί είναι η συγγένεια (στ. 289) [και αυτή η νομή (*νείμαιμ'*) πιθανώς αντιπαραβάλλεται στο 'νέμει γέρα' (στ. 229), δηλαδή στην άδικη απονομή των δώρων/προνομίων του Δία, μέσω της οποίας έδωσε εξουσίες μόνο στους θεούς]. Ο Ωκεανός, γνωρίζει να νέμει (<νόμος) με βάση τις παραδοσιακές αξίες (στ. 151) και με ισορροπημένους ιάμβους, προσπαθεί να πείσει τον Προμηθέα, ξετυλίγοντας το σχέδιό του, εφαρμόζοντας σημαντικά ρητορικά σχήματα.

Αρχικά, του δηλώνει ότι βλέπει το μαρτύριο του τιτάνα (*ὄρω*, στ. 307), δείχνοντας και ότι συντάσσεται, αλλά και θέλει να τον παραινέσει κάνοντας το καλύτερο δυνατό (στ. 307-8). Εκείνο που του ζητάει, αμέσως, είναι -σαν άλλος Σωκράτης ή σαν το γνωστό δελφικό ρητό- ο Προμηθέας να γνωρίσει τον εαυτό του (*γίγνωσκε σαυτόν*, στ. 309) και να προσαρμοστεί στα νέα ήθη και τη νέα εξουσία, καθώς είναι νέος και αυτός που εξουσιάζει (*μεθάρμοσαι τρόπους νέους· νέος γὰρ καὶ τύραννος*, στ. 309-10). Τον καλοπιάνει, λέγοντάς του μεταξύ άλλων *‘εσύ δεν ήσουν ταπεινός, να σκύβεις το κεφάλι ή να λυγίζεις στα δεινά και κοίτα τί παθαίνεις. Αν όμως με ακούσεις.. θα σε γλυτώσω, αρκεί να ησυχάσεις’* (στ. 320-9). Το υποθετικό σχήμα που χρησιμοποιεί θα μπορούσε να πείσει οποιονδήποτε βρισκόταν στην δεινή θέση, στην οποία έχει περιέλθει ο Προμηθέας. Ο Ωκεανός του ζητά να τον ακούσει, σαν δάσκαλο: *‘οὐκουν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλω’* (στ. 322). Ο Προμηθέας αντιτείνει στον Ωκεανό, που δεν είναι άπειρος, ούτε χρειάζεται τον Προμηθέα για δάσκαλο (*οὐδ’ ἐμοῦ διδασκάλου χρήζεις*, στ. 373-4) να σώσει τον εαυτό του. Ουσιαστικά, αντιστρέφει το σχήμα που του πρότεινε ο Ωκεανός, λίγους στίχους παραπάνω, όταν εκείνος του ζητούσε να του γίνει δάσκαλος.

Ο Ωκεανός, από πρόθυμος δάσκαλος, μπαίνει στη θέση του μαθητή. Επανέρχεται τεχνηέντως στο θέμα της γνώσης (*γίγνωσκεις*, στ. 377) σε μια απέλπιδα προσπάθεια να τον νουθετήσει. Του λέει ότι οι λόγοι είναι γιατρικό στην νόσο της οργής (στ. 377-8), ζητώντας τον να τον διδάξει (*διδασκέ με*, στ. 382, βλ. Konstan, 1977) πώς γίνεται να θεωρεί κάποιος ότι είναι ζημία η προθυμία για παροχή βοήθειας. Η προσπάθειά του είναι καταδικασμένη να αποτύχει, καθώς ο Προμηθέας αντιστέκεται σθεναρά, λέγοντας ότι είναι άδικος κόπος και ότι καλά θα κάνει ο Ωκεανός να κρατά τη γνώμη του για τον εαυτό του (*σῶζε τὸν παρόντα νοῦν*, στ. 392) κι έτσι, ο τελευταίος εγκαταλείπει τη μάχη δια παντός, με το περίφημο: *‘ή σή, Προμηθεῦ, συμφορά διδάσκαλος’* (στ. 391) δηλαδή, δάσκαλός μου η συμφορά σου, Προμηθέα, φεύγοντας με το ιπτάμενο άρμα του, όπως ήρθε.

Μάθηση δίχως κέρδος για την Ιώ

Στο στ. 561 κάνει την είσοδό του ένα άλλο εξωφυσικό πλάσμα, μετά τον Ωκεανό, η μεταμορφωμένη (*βούκερω*) και οιστροπληγείσα (*οἰστροδινήτου*, στ. 589), υπό την επίδραση του οίστρου, Ιώ. Του ζητά να της δείξει (*σήμηνον*, στ. 564) σε ποιο σημείο του κόσμου περιπλανιέται, καθώς την κυνηγά ο οίστρος και παρακαλεί τον θεό να της δώσει τέλος στη ζωή της, παρά να μην ξέρει πότε τελειώνουν τα πάθη της (*οὐδ’ ἔχω μαθεῖν*, στ. 586). Ο Προμηθέας της λέει ποιά είναι και το λόγο για τον οποίο τιμωρείται, που δεν είναι άλλος από το μίσος της Ήρας για τον έρωτα του Δία (*Διὸς ..ἔρωτι*, στ. 590-1). Η Ιώ αναρωτιέται από πού (*πόθεν*, στ. 593) γνωρίζει ο Προμηθέας όλα αυτά και του ζητά με προστακτικές, να της φανερώσει (*τέκμηρον*, στ. 605) τί μέλλει να πάθει, να της δείξει, να μιλήσει, να την δια φωτίσει (*δείξον ..θρόει ..φράζε*, στ. 605-608). Ο Προμηθέας της υπόσχεται ότι θα της πει όσα θέλει εκείνη να μάθει (*λέξω ..μαθεῖν*, στ. 609), όχι με αινίγματα και υπαινιγμούς, αλλά με απλά λόγια (*οὐκ ..αἰνίγματ’, ἀλλ’ ἀπλῶ λόγῳ*, στ. 610), όπως ταιριάζει σε φίλους. Θα λέγαμε ότι θα της μιλήσει όπως ακριβώς πρέπει να κάνει ο καλός δάσκαλος, που χρησιμοποιεί λόγια απλά, ενώ ο μαθητής ζητάει επιπλέον να του δείξει, να φανερώσει, να δια φωτίσει.

Ο Προμηθέας, σαν σωστός δάσκαλος, της λέει επί λέξει: ζήτα μου ό,τι θέλεις και θα το μάθεις (*λέγ' ἤντινα αἰτεῖ· πᾶν γὰρ ἄν πύθοιό μου*, στ. 617). Κι εκείνη ζητά να της δείξει (*δειξόν*, στ. 623) ποιό θα είναι το τέλος της περιπλάνησής της. Σε αυτό το τελευταίο, ο Προμηθέας της απαντά συμβολικά: 'το να μη το μάθεις είναι καλύτερο από το να το μάθεις' (*τὸ μὴ μαθεῖν σοι κρεῖσσον ἢ μαθεῖν τάδε*, στ. 624). Ο Χορός παρεμβαίνει και ζητά να του κάνει τη χάρη (*..τὰ λοιπὰ δ' ἄθλων σοῦ διδαχθήτω πάρα*, στ. 631-4) να εξιστορήσει πρώτα εκείνη τα πάθη της και στη συνέχεια εκείνος να διδάξει όσα της μέλλουν. Η Ιώ αφηγείται ότι ο πατέρας της ο Ίναχος έστειλε θεοπρόπους στα μαντεία για να μάθουν (*ὡς μάθη τί χρῆ*, στ. 659) τί πρέπει να κάνει με τα όνειρα της κόρης του, το πώς έλαβε χρησμό να την διώξει από το σπίτι για να αρχίσει την περιπλάνηση και τα βάσανά της. Ο Χορός νιώθει φρίκη με όσα ακούει και ο Προμηθέας του λέει να κρατηθεί για να μάθει (*προσμάθης*, στ. 697) και τα υπόλοιπα. Ο Χορός ζητά από τον Προμηθέα να τον διδάξει τα μελλούμενα (*λέγ', ἐκδίδασκει*, στ. 698) και εκείνος δηλώνει ότι οι Ωκεανίδες έμαθαν (*μαθεῖν*, στ. 701) από την ίδια τα πάθη της, ενώ τώρα θα πρέπει και η Ιώ να μάθει (*ἐκμάθης*, στ. 706) από τον ίδιο το τέλος της περιπλάνησής της. Εκείνη οδύρεται, ενώ ο Προμηθέας της ζητά να περιμένει να μάθει (*πυθάνη*, στ. 744) και τα υπόλοιπα βάσανά της. Είναι πρόδηλο ότι πάσχουν και οι δύο από τον Δία και η Ιώ ζητά επιπλέον να μάθει (*μαθεῖν*, στ. 760) πότε και ποιός θα τον ρίξει από την εξουσία. Ο Προμηθέας απαντά ότι φταίχτης θα είναι ο ίδιος ο Ζευς με την κενοδοξία του με γάμο που θα τελέσει και θα γεννήσει τέκνο δυνατότερο του πατέρα του. Η Ιώ τον ρωτά αν μπορεί ο Δίας να ξεφύγει από αυτή την τύχη και ο Προμηθέας προλέγει ότι μόνον αυτός μπορεί να το κάνει, αν λυθεί από τα δεσμά και ότι λυτρωτής του θα είναι κάποιος απόγονος της Ιούς δεκατρείς γενιές μετά. Η Ιώ χάνεται, μπερδεύεται μέσα σε αυτή την 'χρησμοδία' (στ. 775) και ο Προμηθέας επανέρχεται στο προηγούμενο σχήμα των αρνήσεων: 'μη ζητάς να μάθεις (*ἐκμαθεῖν*, στ. 776) τώρα και τα δικά σου'.

Ο Προμηθέας καταλαβαίνει τις δυσκολίες που δημιουργησε με την αφήγηση του μέλλοντός της, και καθώς έχει αρκετό χρόνο (*σχολή*) λέει: 'αν είπα σε σένα κάτι σκοτεινό και δύσκολο να καταλάβεις, ρώτησέ με και θα σου το πω πάλι να το καταλάβεις' (*ἐπανδίπλαζε καὶ σαφῶς ἐκμάνθανε*, στ. 816-8, ανάλυση στον Dolin, 1969). Αντί για την Ιώ απαντά ο Χορός και του ζητά χάρη (*χάριν*, στ. 821) να πει και ό,τι άλλο απομένει και ο Προμηθέας καλύπτει τις λοιπές λεπτομέρειες, όσων του εξιστόρησε η τιτανίδα Θέμις λέγοντας ότι η διήγηση θα έπαιρνε πολύ, ενώ η Ιώ δεν θα αποκόμιζε κανένα κέρδος αν μάθαινε (*οὐδὲν ἐκμαθοῦσα κερδανεῖς*, στ. 876). Η κόρη του Ίναχου φεύγει από τη σκηνή, με το νου της σε παραζάλη, όπως ήρθε και την εκ νέου επέλαση του οίστρου. Επί σκηνής, χρησιμοποιήθηκε γι' αυτήν περίπου δεκαπέντε φορές ο όρος μανθάνω, αλλά η ίδια δεν έμαθε πώς θα λυτρωθεί άμεσα από τα πάθη της. Θα λέγαμε ότι ο ποιητής, στο επεισόδιο που της αφιέρωσε, πραγματεύθηκε ένα είδος μάθησης δίχως κέρδος για την ίδια.

Συζήτηση

Η χρήση της φωτιάς και των εφευρέσεων με τις οποίες ο Προμηθέας προμήθευσε το ανθρώπινο γένος δεν θα μπορούσαν να παραμείνουν εν ισχύ, αν δεν εφευρίσκετο και η *διδασκαλία* τους από γενιά σε γενιά. Αλλά η ιδέα της φωτιάς, ως κληροδότημα στο ανθρώπινο είδος, εμπεριέχει και την ιδέα της διδαχής μέσω της παράδοσης γνώσης

από τον θεό στον άνθρωπο. Γνώση που αποσκοπεί στην επιβίωση του ανθρώπου, υποβοηθώντας όχι μόνο τη σωματική, αλλά και την πνευματική επιβίωση σε έναν πολύπλοκο εσωτερικό κόσμο. Η γνώση της φωτιάς απαιτεί κρίση ως προς τη σωστή χρήση της. Μια γνώση που έχει τη δύναμη να επιφέρει την εξέλιξη (και την καταστροφή)· δύναμη η οποία μπορεί να καταστήσει το ανθρώπινο είδος ‘αθάνατο’. Έτσι ο πρωταγωνιστής του έργου προβάλλεται ως διδάσκαλος και πολιτισμικός ευρετής όλων αυτών, ενώ μέσα στην εν λόγω τραγωδία, ο ρόλος αυτός αποδίδεται – προκειμένου να διαιωνιστεί- στο *οντολογικό του ισοδύναμο*, το *πυρ*, αλλά και τον *χρόνο*, που εκδιδάσκει τα πάντα. Είναι πιθανό, ο ήρωας-εκπολιτιστής να σχετίζεται και με τη διδασκαλία των ηθικών αξιών, που σχετίζονται με το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς, ενεργοποιώντας ‘σχήματα’, σύμφωνα με την εποικοδομιστική άποψη της ανάπτυξης (Μαλαφάντης, 2006). Επιπλέον, μέσα από την εξέταση του εν λόγω μύθου, ο ήρωας διδάσκει με τις πράξεις του, ανθίσταται σθεναρά σε κάθε μορφή τυραννίας, έστω κι αν χρειαστεί να θυσιαστεί ο ίδιος για τα πιστεύω και τις πράξεις του που ευεργετούν την κοινωνία και συνεκδοχικά την ανθρωπότητα (Κεχαγιάς, 2016). Ο στόχος του Προμηθέα, να εξασφαλίσει το δικαίωμα του ανθρώπου στην ύπαρξη και την εξέλιξη (μέσω της φωτιάς), έχει καθαρά εκπαιδευτικό χαρακτήρα και αντιτίθεται στο χαρακτήρα του Δία που δεν διστάζει να εξαφανίσει το ανθρώπινο είδος αντί να το βελτιώσει.

Εικοσιεννέα (29) φορές εμφανίζονται άμεσα οι όροι ‘διδάσκω’ και ‘μανθάνω’ με διαφορετικές μορφές στο έργο. Εν αντιθέσει προς την δια της βίας επιβολή της εξουσίας του Δία-δασκάλου, που δηλώνεται δύο (2) φορές, ο Προμηθέας-δάσκαλος διδάσκει κυρίως χρησιμοποιώντας αφήγηση, εξήγηση και ρητορικά σχήματα, σε μία εργώδη σχέση με τις αρχές που δεν θέλει να απαρνηθεί. Τα παλαιά, πομπώδη, ρητορικά σχήματα και οι τεχνικές διδασκαλίας, που αποτυπώνονται στο λόγο του Ωκεανού, αποκρούονται άμεσα από τον Προμηθέα, αναγκάζοντας τον πρώτο, να μετατρέψει τον ρόλο του, από εκείνον του δασκάλου σε μαθητή. Μα ούτε αυτό επιζητά ο Προμηθέας για την γλαφυρή, αρχαΐζουσα μορφή του πατέρα των Ωκεανίδων, γι’ αυτό του ζητά να φύγει, κρατώντας τη γνώμη του και τη ρητορική του συμβιβασμού. Ο ίδιος είναι αποφασισμένος να συγκρουστεί κατά μέτωπο με την νέα τάξη πραγμάτων. Το ‘έντεχνον πυρ’ (βλ. λεξ. Liddell & Scott) είναι ‘πόρος’ και μαθαίνει στον άνθρωπο τις τέχνες, ενώ ο ‘χρόνος’ διδάσκει τα πάντα. Ο Χρόνος, που σύμφωνα με τον Φερεκύδη ανήκει στις οντότητες που υπήρχαν πάντα ‘ἦσαν αἰεὶ’ (μαζί με τον Δία και τη Γη) (*Frag.1.119*, Kirk et al 2007: 54, 56).

Η πολιτική κοινωνία των Αθηνών, στην οποία διδάσκεται αρχικά το προμηθεϊκό δράμα -και κατ’ επέκτασιν η ανθρωπότητα- φαίνεται ότι στη μυθική σύλληψη του Αισχύλου θα βρει το μυθικό πρότυπο του δασκάλου της στα παραπάνω (πρβλ. De Kerckhove, D., 1980) και δρώντας αναστοχαστικά θα διερωτηθεί για το πώς και για ποιό σκοπό μπορεί να διδάσκει τον εαυτό της (Κεχαγιάς, 2006), παρεμβαίνοντας αναδραστικά στην ίδια της την πορεία.

Περίληψη

Το άρθρο αυτό αποσκοπεί να διερευνήσει το λογοτεχνικό κείμενο του Προμηθέα Δεσμώτη και να αναλύσει τις έννοιες που αποδίδονται στην έννοια της διδασκαλίας και της μάθησης. Σύμφωνα με τον Αισχύλο, ο Προμηθέας δεν παρείχε στην ανθρωπότητα μόνο τη φωτιά, αλλά όλες τις τεχνικές και νοητικές δεξιότητες: ιδιαίτερα, την διδασκαλία σε ένα πολύ πρώιμο στάδιο με τεχνικές και δεξιότητες όπως: καθοδήγηση, εκπαίδευση, βελτίωση των

ικανοτήτων, διαχείριση της συμπεριφοράς των μαθητών, καθορισμός στόχων, κατανόηση. Φαίνεται ότι το ζεύγος διδασκαλία-μάθηση έχει τις ρίζες του στο αρχαιότερο θεατρικό έργο του δυτικού κόσμου, στον Προμηθέα Δεσμώτη. Στην φιλοσοφική σύλληψη του Αισχύλου, το 'πυρ' και ο 'χρόνος' διαδραματίζουν έναν πολύ σημαντικό μαθησιακό ρόλο που τους καθιστά πιο ελκυστικούς έναντι άλλων επιλογών. Και το οντολογικό τους ισοδύναμο, ο Προμηθέας, μέσω επιστημών και κλάδων, όπως μαθηματικά, γεωγραφία, αστρονομία και ιατρική διδάσκει την ανθρωπότητα να διδάσκει τον εαυτό της.

Λέξεις-κλειδιά: Φιλοσοφία Παιδείας, Θεωρία Αγωγής, ορολογία διδασκαλίας, Προμηθέας

Abstract

The scope of this article is to explore the body of Aeschylus' play *Prometheus Bound* and to analyze the meanings attributed to the concept of teaching and learning. According to Aeschylus, all of man's technical and cognitive skills derive from Prometheus: especially teaching at a very early stage using specific techniques and skills such as guidance, education, the ability to improve, managing student behavior, setting goals, and understanding. It seems that the history of the duality 'teaching-learning' is deeply rooted in the ancient theatrical play *Prometheus Bound*. It appears that the educational role of 'fire' and 'time' is of such great significance in Aeschylus' philosophical conception that constitutes them as the primary principles over many others. And Prometheus, the ontological equivalent of these principles, teaches mankind to teach itself, through sciences and disciplines such as mathematics, geography, astronomy, and medicine.

Keywords: Philosophy of Education, Theory of Education, teaching terminology, Prometheus

Χρήστος-Θωμάς Κεχαγιάς

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών,

Ιπποκράτους 20, Αθήνα Τ.Κ. 10680,
210-3688525,

kechagias@primedu.uoa.gr

Ευφροσύνη Μπούτσικα

Lecturer in Archaeology,

Department of Classical and Archaeological Studies, University of Kent, Canterbury,

Cornwallis West CG36 UK,

+44(0)1227 827909,

E.Boutsikas@kent.ac.uk

Βιβλιογραφία

Aeschyli Prometheus vinctus ad fidem manuscriptorum emendavit. (1822) Couverture.
Eschyle. sumpt. C.H.F. Hartmanni

- Beatson, B.W. (1830). *Index Graecitatis Aeschyleae*. Londini/ Cantabrigia, Grant.
- Boutsikas, Efrosyni (2015). Greek Temples and Rituals. In *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy* (pp. 1573-1581). Springer, New York, NY.
- Boutsikas, Efrosyni (2017). The Role of Darkness in Ancient Greek Religion and Religious Practice. In: *The Oxford Handbook of Light in Archaeology*.
- Castoriadis, Cornelius. (2007). *Figures of the Thinkable*. Stanford University Press.
- Daitz, Stephen G. (1985). A re-interpretation of Prometheus Bound 514. *Transactions of the American Philological Association* 115, 13-17
- De Kerckhove, Derrick. (1980). A theory of Greek tragedy. *SubStance*, 9(4), 23-36.
- Dolin, E. (1969). Prometheus Psellistes. *California Studies in Classical Antiquity*, 2, 85-105.
- Fowler, Barbara Hughes (1957). The imagery of the Prometheus Bound. *The American Journal of Philology*, 78(2), 173-184.
- Grondin, Jean. (2004). Gadamer's hope. *Renascence*, 56(4), 287-292.
- Inoue, Eva (1977). Prometheus as Teacher and the Chorus's Descent, PV. 278 ff. *The Classical Quarterly*, 27(2), 256-260.
- Kechagias, Christos, Papaioannou, Georgia, & Antoniou, Alexandros-Stamatios (2018). Burning Socrates' School down with Aristophanes: Learning and Teaching under Clouds. *Dramaturgias*. Revista do Laboratório de Dramaturgia (LADI-UnB), (7), 512-527.
- Kirk G.S., Raven, J.E. and Schofield, M. (2007). *The Presocratic Philosophers. A critical history with a selection of texts*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Kokkiou, Chara. (2014). Choral self-referentiality in the Prometheus Bound. song, danCe, and the emotions. *Logeion*, (4), 127.
- Konstan, David. (1977). The Ocean Episode in the "Prometheus Bound". In *History of Religions, Vol. 17, No. 1*, pp. 61-72.
- Lawler, Peter, Augustine (2015). "Blind Hope," *The National Review*, September 25.
- O'Hara, James J. (1996). *True Names: Vergil and the Alexandrian Tradition of Etymological Wordplay*. Ann Arbor.
- Podlecki, A. J. (2005), *Aeschylus: Prometheus Bound*, Oxford
- Sechan Louis, [1951], *Le Mythe de Prométhée*, Paris, P.U.F., 2e éd., 1985.
- Smyth H.W. (1926). *Aeschylus. Aeschylus, with an English translation by Herbert Weir Smyth, Ph. D. in two volumes. 1. Prometheus*. Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd.
- Subirats, Eduardo (2018). Enlightenment in an Age of Destruction. In *Enlightenment in an Age of Destruction* (pp. 127-163). Palgrave Macmillan, Cham.
- Sutton, Dana Ferrin. (1983), The Date of Prometheus Bound, *GRBS* 24.4, 289-294
- Thomson, George Derwent (1946). *Aeschylus and Athens: a study in the social origins of drama* (pp. 307-9). Lawrence & Wishart.
- West, Martin. L. (1979), "The Prometheus Trilogy", *JHS* 99, 130-148
- Αισχύλος, Θέμελης Γιώργος (μετάφρ.) (2010). *Προμηθεύς Δεσμώτης*. Αθήνα: Δαίδαλος Ι. Ζαχαρόπουλος
- Βρεττός, Ιωάννης (2005). *Θεωρίες της Αγωγής. Τόμ. Α`. Πλάτων, Comenius, Rousseau*. Αθήνα
- Κεχαγιάς, Χρήστος (2016). Αμοιβαιότητα και ανταπόδοση, μορφές και οι απαρχές της Φιλοσοφίας της Παιδείας, *ΗΩΣ, τόμος 4, τεύχος 2*.
- Κεχαγιάς, Χρήστος (2018). *Λειτουργικές αρχές και κοινωνική δομή του Ελληνικού πολιτισμού, Διάδραση*, Αθήνα
- Κεχαγιάς, Χρήστος, & Τζάνη, Μαρία (2005). Φιλοσοφία και Ρόλος της Αγωγής και Εκπαίδευσης στον 21ο αιώνα. Στο: Τριλιανός, Α. & Καράμηνας, Ι., "Μάθηση και Διδασκαλία στην Κοινωνία της Γνώσης", (σσ. 81-89), Αθήνα: Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ
- Μαλαφάντης, Κωνσταντίνος (2006). Παιδαγωγικές διαστάσεις της λογοτεχνίας, *Νέα Παιδεία*, 119.

Μαλαφάντης, Κωνσταντίνος (2006). *Το παραμύθι στην Εκπαίδευση, Ψυχοπαιδαγωγική διάσταση και αξιοποίηση*, Αθήνα, Ατραπός.